

Joseffortællingen i Bibelen og Koranen

Frederik Poulsen, Københavns Universitet

Abstrakt: This article explores the Joseph Story in the Bible and the Qur'ān. The tale about Joseph and his brothers, which in Genesis forms a bridge between the patriarchal narratives and the exodus out of Egypt, appears in a complete retelling in Surah 12. The article investigates how the surah retells the story and how this version differs from the biblical one. In order to facilitate such a comparison, I offer a concise presentation of the biblical narrative and its main themes. Then, I analyse the structure and characteristics of Surah 12, including minor variations and additions to the story in Genesis, before turning to four major differences between the two versions. These include the series of commentaries to the narrative in the Qur'ān, God's active role in the story, the characterization of the main figures, and the idea of divine providence.

1. Indledning

Fortællingen om Josef og hans brødre i Første Mosebog er blandt Bibelens mest kendte.¹ Det er historien om drømme og magt, jalousi og konflikt, forsoning og sammenhold. Yndlingssønnen Josef bliver af sine skinsyge brødre solgt til en uvis skæbne som slave og fange. Hans flid og eminent evner som drømmetyder sikrer ham imidlertid fremgang i Egypten, hvor han ender som øverste embedsmand ved kong Faraos hof. En verdensomspændende sultkatastrofe leder siden til gensyn og forsoning med familien. Brødrene får ved Josefs indflydelse tildelt et stykke frugtbart land og bosætter sig her sammen med deres familier og far, patriarken Jakob.

1. Dette bidrag er udarbejdet under forskningsprojektet "Stories in a Strange Land", som er støttet af Carlsbergfondet. Siden affattelsen i vinteren 2019 har jeg udgivet en bog om Joseffortællingen; se Poulsen 2022.

Josef var allerede i antikken en populær figur. Han blev tidligt fremstillet som et idealbillede på det vise og retfærdige menneske. I Visdommens Bog fra det 1. århundrede f.Kr. er det den personificerede Visdom selv, der skaber den unavngivne Josefs lykke: Hun redder ham fra at begå synd, er med ham i fængslet og skaffer ham rigets scepter (Visd 10,13-14). Den rabbiniske litteratur lægger især vægt på Josef som en from og torakyndig jøde, mens oldkirkens teologer anser ham for at være en type for Kristus, der uskyldigt lider for andre, men til sidst ophøjes. Århundredernes utallige skildringer i litteratur, billedkunst, musik og på film siger noget om denne fortællings stadige evne til at gribe og begejstre nye læsere, tilhørere og tilskuere.²

I Det Gamle Testamente spiller Joseffortællingen en overraskende lille rolle uden for Første Mosebog. En lang række tekster bruger godt nok navnet på stamfaderen Josef som en betegnelse for en af Israels nordlige stammer (f.eks. 4 Mos 13,11; 2 Sam 19,21; Ez 37,16), men en egentlig henvisning til fortællingen optræder kun i Sl 105,16-23. Salmen genfortæller højdepunkterne i bibelhistorien fra patriarkerne over udfrielsen af Egypten til indtagelsen af det forjættede land. Gengivelsen af Josefhistorien samler sig om hovedbevægelsen i den unge mands liv: salget som slave, fængsling, løsladelse og forfremmelse. Der er i Det Nye Testamente ligeledes kun en enkelt passage, som beskæftiger sig mere indgående med Josef, nemlig ApG 7,9-18. Fortællingen, som er en del af Stefanus' forsvarstale, indgår på samme måde som i salmen i en længere fremstilling af Israels historie. Det er også her nemt at genkende grundelementerne i handlingen: brødrenes jalousi og salg af Josef, hans løsladelse og forfremmelse, hungersnøden, genforeningen samt Jakobslægts ophold i Egypten.

I Koranen er Josef nævnt tre gange.³ I K 6,34 optræder han blandt en række bibelske profetskikkelser, og i K 40,34 er der en vag henvisning til hans "klare beviser". Sura 12 derimod indeholder en sammenhængende genfortælling af Josefhistorien. Det er det længste stykke fortællestof i Koranen, og den eneste sura, der i hovedsagen udgøres

2. Se f.eks. det oplysende opslag "Joseph (Son of Jacob)" i *Encyclopedia of the Bible and its Reception* (2017); se også Poulsen 2022, 121-141.

3. Koranen citeres overalt efter Ellen Wulffs danske oversættelse. For at lette sammenligningen af den bibelske og koraniske udgave af Joseffortællingen gengiver jeg dog "Gud" i Koranen med "Allah".

af én samlet selvstændig historie. Sura 12 hedder tilmed “Yūsuf”, eller “Josef”, efter dens hovedperson. Begivenhederne er de samme som i Bibelen, men der er en række interessante forskelle og tilføjelser. Selve formen er også ret anderledes, fordi den minder om en prædiken. Formålet er at skildre Josef som en retfærdig muslim, et forbillede, som tilhørerne skal lære at leve efter.

Denne artikel undersøger Joseffortællingen i Bibelen og Koranen. Som bibelfortolker er jeg især optaget af at se, hvordan fortællingen udspiller sig i Sura 12, og hvorledes denne udgave adskiller sig fra den bibelske udgave. En sammenlignende læsning af de to versioner kan især kaste lys over, hvor forskelligt Bibelen og Koranen skildrer de medvirkende karakterer, herunder Josef, Jakob og brødrene, og dermed give anledning til refleksion over de forskellige teologiske formål bag fortællingerne. Først præsenterer jeg en kort oversigt over handlingen i Første Mosebog. Dernæst analyserer jeg Sura 12, dens opbygning og kendetegn samt de væsentligste forskelle og ligheder i forhold til Bibelen. Muhammed har historisk set næppe haft førstehåndskendskab til den nedskrevne fortælling i Første Mosebog. Han har formodentlig hørt Joseffortællingen i en mundtlig, muligvis parafraseret, udgave – en udgave, der har været farvet af den årtusindlange overlevering, og mange af variationerne i Sura 12 stammer ganske givet fra ældre jødiske fortolkninger og genfortællinger af Første Mosebog (Raeder 1966, 174-175).⁴ Det er dog ikke mit ærinde i denne artikel at spore og beskrive den historiske udvikling fra Bibelen til Koranen, men at sammenligne de eksisterende versioner af fortællingen og forstå de forskelligartede hensigter bag dem.

2. Joseffortællingen i Første Mosebog

Joseffortællingen i 1 Mos 37-50 følger efter Urhistorien om skabelse, syndflod og Babeltårn (1 Mos 1-11) og beretningerne om Abraham, Isak og Jakob (1 Mos 12-36). I den større bibelhistorie danner Josef og hans brødrers ophold i Egypten en bro mellem fortællingerne om

4. Ifølge suraen har Muhammed beretningen direkte fra Allah, der i direkte tale til et “du”, dvs. Muhammed, minder ham om, at han jo ikke selv var til stede under begivenhederne i fortællingen (v. 102).

patriarkerne og udfrielsen af det egyptiske slavehus, som der berettes om i begyndelse af Anden Mosebog. En mere passende overskrift for denne sidste del af Første Mosebog er egentlig “Jakobs slægtshistorie” (37,2). Vi hører nemlig også om andre medlemmer af patriarkens familie, herunder om Juda og Tamar (1 Mos 38), om Jakobs velsignelse af børnebørnene Efraim og Manasse og af alle hans tolv sønner (1 Mos 48-49) samt om Jakobs egen død og begravelse i Kana’an (1 Mos 50).⁵

Fortællingen om Josef og hans brødre begynder i kapitel 37. Der er tale om et særdeles velfortalt handlingsforløb med adskillige motiver, gentagelser og raffinerede spejlinger (jf. Schmid 2002, 95-102). Der er efter min opfattelse tre hovedtemaer: striden mellem brødrene, Josefs sociale opstigning og adskillelsen mellem far og søn. Fortællingen åbner med det første af de tre, nemlig konflikten mellem de ældre brødre og den yngre, yndlingssønnen. Brødrene hader Josef, fordi Jakob elsker ham mest. Den luksuriøse ærmekjortel, som Josef får i gave af sin far, adskiller ham fra de øvrige brødre, fordi den forhindrer ham i at vogte får sammen med dem. Han er bestemt til noget andet. Hans “herskerdrømme” om nedbøjede neg og himmellegemer ægger blot yderligere til deres bitre had. Fjernt fra hjemmet flår de kjortlen af “drømmemesteren” – symbolet på hans status som faderens favorit – og kaster ham i en vandløs cisterne. Salget af ham til forbipasserende købmænd understreger hans fornedrelse som slave, men danner også baggrund for det andet af fortællingens tre bærende temaer: ophøjelsen fra fange til egyptisk førsteminister. Brødrenes løgn om Josefs død over for Jakob – bevidnet ved den falskt blodstænkte kjortel – markerer samtidig det tredje tema: adskillelsen mellem far og søn.

Kapitel 39-41 er viet til Josefs karriere i Egypten. Det er fortællingens andet hovedtema: den vise unge mand, der beskyttet og vejledt af det guddommelige forsyn oplever fremgang ved et fremmed hof. Tre adskilte scener gennemspiller dette tema. Først oplever Josef lykke som tro husslave i Potifars hus, men hustruens fortørnelse over de gentagne afvisninger af hendes tilnærmelser tvinger ham uretmæssigt i fangenskab. Atter fungerer Josefs tøj, som Potifars lidenskabelige hustru i sit begær har revet i stykker, som bevismateriale. Fængslet er ligesom den

5. For et nyttigt forskningshistorisk overblik over den mulige tilblivelse og redaktion af 1 Mos 37-50, se Schmid 2002; Ebach 2007, 679-697; Römer 2015; Schipper 2018.

vandløse cisterne et mørkt og aflukket rum, der illustrerer hans sociale nedtur. Josefs fornyede fremgang viser sig i den korrekte tydning af de to medfangers drømme. Bageren henrettes, og mundskænken benådes, men Josef lades atter tilbage i fængslets glemsel. Først udlægningen af Faraos drømme om køer og aks danner grundlag for hans hastige sociale opstigning til at blive øverste embedsmand ved hoffet. Udnævnelsen indbefatter bl.a. tildelingen af en fin egyptisk linneddragt, dvs. endnu en luksuriøs klædedragt, der ligesom Jakobs oprindelige gave fremhæver hovedpersonens særstatus. Josefs flid og indsigt viser sig siden i håndteringen af de fjorten år med overflod og hungersnød, der kommer både egyptere og landsmænd til gode.

Kapitel 42-45 genoptager det første tema om brødrestriden. Hungersnøden tvinger brødrene til at rejse til Egypten efter mad, og uden at kende hans identitet kaster de sig for fødderne af den nu ophøjede og magtfulde Josef (jf. hans drømme i 1 Mos 37). Over for den falske anklage om spionage lover de at hente deres yngste bror Benjamin som bevis for, at de taler sandt. Simeon bliver sat i fængslet, ligesom Josef tidligere blev det, indtil brødrene vender tilbage. Ved det andet møde tegner alt godt, indtil egyptiske tjenere på brødrenes hjemrejse finder deres herres forsvundne drikkebæger – endnu et symbol på Josefs særstatus – i Benjamins oppakning. Nu svæver den yngste brors liv i det uvisse, ligesom Josefs gjorde tilbage i cisternen. Bevæget af Judas store appel, hvor han tilkendegiver at ville ofre sig for faderens nye yndlings søn, afslører Josef sin sande identitet, og forsoningen mellem brødrene markerer en foreløbig afslutning på deres bitre strid. De brødre, der førhen flåede kjortlen af Josef, får tilmed festklæder i forsoningsgave.

Josefs påbud om at rejse hjem og bringe Jakob ned til Egypten genoptager fortællingens tredje hovedtema, nemlig adskillelsen mellem far og søn. Dette tema er løbet som en rød tråd gennem det foregående. Josefs formodede død har efterladt Jakob i langvarig sorg. Han nægter efter tabet af yndlingssønnen at lade Benjamin følge med sine ældre brødre til Egypten, og først efter Judas indtrængende anmodning får Benjamin lov at tage med på den anden rejse derved. Omvendt udspørger Josef talrige gange sine brødre, om deres far lever endnu – og efter genkendelsen, om *hans* far lever.

I kapitel 46-47 ankommer Jakob og resten af familien så til Egypten, hvor Josef sikrer dem livsunderhold i landet Goshen, og far og søn

genforenes i et følelsesladet møde. Nu kan Jakob endelig lægge sig til at dø, og i resten af fortællingen skrider forberedelserne langsomt fremad, herunder bestemmelsen af gravsted. I kapitel 48-49 velsigner den døde Jakob først sine børnebørn og siden de tolv sønner.

Det afsluttende kapitel 50 fuldender far-søn-temaet: Josef bringer med sine brødre liget af deres far hjem til gravlæggelse i Kana'an. Begravelsen leder til en genoptagelse af temaet om brødrestriden, for brødrene er efter deres fars død bange for, at Josef vil hævne sig og slå dem ihjel. De falder endnu engang på knæ for ham (jf. drømmene i 1 Mos 37), nu velvidende at det er Josef, de kaster sig ned for. Ved fortællingens åbning ydmygede de ham og solgte ham som slave; nu vil de selv være hans slaver. I begyndelsen hadede de ham og ytrede uvenlige ord til ham; nu bliver de mødt af Josefs kærlige omsorg og trøstende ord. Forsoningen er fuldendt, og de skal som brødre dele den lykkebringende tilværelse i Egypten (jf. Poulsen 2021; 2022).

3. Joseffortællingen i Sura 12

Historien om Josef og hans brødre i Sura 12 er som nævnt den længste fortælling i Koranen. En første og åbenlys forskel på den bibelske og koraniske version er dog netop længden.⁶ Sura 12 er meget kortere og fremstår som en kondenseret udgave af 1 Mos 37-50. Hovedlinjerne i historien er de samme, men fortællingen i Koranen er præget af pludselige brud og bratte overgange i handlingsforløbet. Der er ingen angivelse af tid og sted, og på nær Josef og Jakob optræder de medvirkende personer uden navn og uden klar identitet; de er blot "brødre", "kongen" og "hustruen". Koranens udgave minder derved mere om folkeeventyrenes ligefremme form med få, unavngivne karakterer og en relativ overskuelig handling. Hvis man slet ikke kendte til fortællingen i forvejen, ville man næppe kunne forstå ret meget af handlingen i Sura 12. Som Jaakko Hämeen-Anttila (1991, 16) rigtigt har bemærket: "The stories are not told, they are alluded to".

6. I den følgende analyse støtter jeg mig til et kritisk udvalg af den voksende litteratur, der sammenligner Joseffortællingen i Første Mosebog og Sura 12; se Raeder 1966; Abdel Haleem 1990; Afsar 2006; Müller 2012, 395-397; Kaltner & Mirza 2018, 99-104.

Bag den knappe form i Sura 12 kan man muligvis ane en oprindeligt mundtlig situation. Fortælleren – Muhammed – henvender sig til en skare, der udmærket kender fortællingen, og søger i sin refererende gennemgang at henlede tilhørernes opmærksomhed på særlige motiver og teologiske pointer. Dette forhold flugter i hvert fald med suraens litterære form, der mest af alt fremstår som en prædiken. Genfortællingen af Josefs liv tjener i første omgang til at formidle et klart monoteistisk budskab: Allah er én og åbenbarer i Josef sin suveræne styring af verdens gang. Suraen fremstiller dernæst Josef som en retfærdig muslim – et ideal, som enhver af hans trosfæller formanes til at efterleve. Vægten ligger altså på den lære eller rettesnor, som man kan udlede af Josefs liv og handlinger.

Denne didaktiske brug af historien om Josef og hans brødre understøttes også af den ramme, der omgiver historien (Abdel Haleem 1990, 188-189). I Bibelen er fortællingen indlejret i en større frelseshistorie mellem udvælgelsen af patriarkerne og udfrielsen af Egypten. I Sura 12 er denne bredere sammenhæng erstattet af en prolog (v. 1-3) og en epilog (v. 102-111). Prologen slår fast, at fortællingen er guddommeligt inspireret. Den er et “tegn”, og det er Allah selv (“Vi”), der på smukkeste vis fortæller den til Muhammed (“dig”).⁷ I epilogen må dette “du” med forfærdelse iagttage, hvordan de fleste mennesker ikke tror på Allah alene, men sætter andre ved Hans side. Joseffortællingen er derfor “et advarende eksempel for de forstandige”, der trods modstand og foragt skal fastholde troen.

Selve fortællingen (v. 4-101) følger groft sagt den i Første Mosebog. Hoveddelen handler dog om Josef og brødrene (v. 4-98; jf. 1 Mos 37-45), mens de resterende kapitler om familiens ophold i Egypten og Jakobs død blot sammenfattes til sidst (v. 99-101; jf. 1 Mos 46-50). Fortællingens form og fokus er skærpet, og man kan i rækkefølgen af de enkelte scener skimte en symmetrisk struktur (efter inspiration fra Mir 1986, 1-3):

7. See også Mette de Hemmer Bjerregaards bidrag.

[1-3 Prolog]

- 4-6: Josefs drøm: Elleve stjerner, solen og månen bøjer sig for ham
- 8-18: Brødrenes sammensværgelse mod Josef og løgn over for faderen
- 19-22: En karavane bringer Josef *ned* til et fremmed land
- 23-34: Husfruens og byens kvinders forsøg på at forføre Josef
- 35: Josef i fængsel (frivilligt)
- 36-42: Josef tyder de to tjeneres drømme
- 43-44: Kongens drøm
- 45: Den undslupne tjener husker Josef
- 46-49: Josef tyder kongens drøm i fængslet
- 50: Kongen beslutter at løslade Josef
- 51: Byens kvinder og husfruen bekender hans uskyld
- 52-56: Josef bringes *op* på magtens tinde
- 58-99: Josefs list over for brødrene og genforening med faderen
- 100-101: Opfyldelsen af drømmen

[102-111: Epilog]

Denne opstilling afslører flere interessante forhold. For det første er fortællingen klart struktureret omkring drømmene (Afsar 2006, 171). Josefs drøm indleder det hele: “Far! Jeg så elleve stjerner og solen og månen; jeg så dem kaste sig ned for mig” (v. 4), mens brødrenes underkastelse for Josef til slut utvetydigt udlægges som en opfyldelse af den: “Far! [...] Dette er jo tydingen af den drøm, jeg havde dengang” (v. 100). Josefs udlægning af medfangerens og kongens drømme danner dernæst midten i fortællingen. For det andet er det interessant, at fortolkningen af disse drømme finder sted i fængslet. Opholdet i fængslet (v. 35-50) markerer derved et vendepunkt i fortællingen, hvor Josef træder i karakter og begynder at handle. Han viser sine gudsgivne evner i drømmetydning, og hans prædiken til medfangerne understreger hans retskafne livsholdning.

Sammenligner vi indholdet af Sura 12 med Første Mosebog, er der ikke overraskende en lang række mindre forskelle mellem de to versioner. Jeg vil her blot opliste de mest iøjnefaldende: I Koranen har Josef blot én drøm, og han fortæller den kun til sin far, ikke til brødrene. Hans far er forbeholden over for at sende Josef ud at lege sammen med brødrene, fordi han er bange for, at ulven skal æde ham. Josefs iturevne skjorte bliver efter husfruens tilnærmelser underlagt en større undersøgelse; havde skjorten nemlig været flænget foran, ville hendes

anklage om overgreb være sand, men da den er flænget i ryggen, lyver hun, og Josef bliver erklæret for uskyldig. Han går siden frivilligt i fængsel. Josef tyder kongens drøm om køer og aks, mens han stadig sidder i fængslet, og han bliver først løsladt bagefter; kongen forsvinder herefter helt ud af fortællingen. Brødrene skal ikke rejse hjem og hente deres yngste bror for at bevidne, at de taler sandt, men for at få tildelt mere korn. Det er kongens drikkebæger og ikke Josefs, der bliver skjult i den yngste brors oppakning. Josef giver sig tidligt til kende over for sin elskede lillebror, men langt senere over for brødrene og først på deres tredje rejse til Egypten. Til slut rejser begge forældre ned til deres søn i Egypten, så Josefs mor er altså stadig i live.⁸

Dernæst er der nogle længere tilføjelser til fortællingen, som ikke findes i Bibelen. For det første fortæller Koranen om, at egypterens hustru indbyder byens kvinder til et måltid for at komme tarvelig sladder om hendes begær til livs (v. 30-32). De får hver især en kniv, og da de ser den guddommeligt smukke Josef, skærer de sig i hænderne og udbryder: "Gud bevares! Han er jo intet menneske, men snarere en herlig engel!"⁹ For det andet holder Josef en længere prædiken for de to medfanger i fængslet, hvor han forkynder troen på den ene sande Gud (v. 37-40). For det tredje formaner Jakob før brødrenes afrejse sammen med den yngste søn, at de ikke skal gå igennem én port, men igennem forskellige porte, tilsyneladende for at mindske risikoen for overfald undervejs (v. 67). For det fjerde bliver Jakob blind af bedrøvelse over fraværet af Josef: "Hans øjne blev hvide af sorg, og han var fuld af bit-

8. Hvorvidt Josefs mor lever eller ej, er uklart i Første Mosebog (Schmid 2002, 94). Efter Josefs drømme siger Jakob: "Skulle jeg og din mor og dine brødre virkelig komme og bøje os for dig?" (1 Mos 37,8). Men to kapitler forinden er Josefs mor Rakel allerede død efter fødslen af Benjamin (1 Mos 35,18-20). Denne uoverensstemmelse peger i retning af, at Joseffortællingen oprindeligt var en selvstændig fortælling, der siden er blevet placeret efter fortællingerne om patriarkerne.

9. Det er uvist, hvorfor kvinderne skærer sig i hænderne. Måske bliver de så optaget af Josef, at de i stedet for at skære frugt eller andre retter på bordet kommer til at skære sig i hænderne. Måske er indtrykket af hans ynde så stærkt, at de må reagere med en fysisk handling. Måske antyder knivene, at hvis Josef ikke lader sig forføre, begår de selvmord! Se diskussionen i Mir 1986, 1-2, note 3.

terhed” (v. 84).¹⁰ Men den gamle mands syn bliver helbredt, da han får Josefs medsendte skjorte lagt over sit ansigt; ja, allerede da karavanan bryder op med den, kan han fornemme duften af Josef (v. 93-96).

De små forskelle og indimellem kulørte tilføjelser fører selvsagt til mindre ændringer i selve handlingen. Der er dog en række punkter, hvor Koranens udgave adskiller sig mere principielt fra Bibelens. Jeg vil i det følgende fremhæve fire grundlæggende forskelle. De omhandler det gennemgående kommentarspor, Allahs aktive rolle i fortællingen, karakteristikkene af hovedfigurerne samt tanken om det himmelske forsyn.

3.1. Det gennemgående kommentarspor

En første grundlæggende forskel er den række af kommentarer, der til stadighed afbryder fortællingens flow. Selve historien om Josef og hans brødre er fortalt i fortid (“Da Josef *sagde* til sin fader”), mens kommentarerne skiller sig ud ved at være i nutid. De optræder i v. 7, 19b, 21b, 22b, 34b, 56b-57, 68b og 76b, typisk som en eftersætning til et udsagn eller en begivenhed i fortællingen. De formidler derved fortællerens – eller prædikantens – direkte henvendelse til læseren eller tilhøreren. Indholdet, som ofte er af moralsk eller visdomspræget art, peger ud over selve fortællingen og hen til Allahs væsen og handlemåde (f.eks. v. 22b, 34b, 56b-57).

Kommentarerne har forskellige formål (jf. Hämeen-Anttila 1991, 8-9). Den første i v. 7 – “I Josef og hans brødre er der tegn for dem, der spørger” – er på linje med rammen i v. 1-3 og 102-111, der fremdrager fortællingen som “tegn” og “et advarende eksempel for de forstandige”. Den næste i v. 19b tjener nærmest som en trøst til tilhøreren midt i dramaet. Vi har netop hørt, hvordan karavanan har fundet Josef og skjult ham som handelsvare. Så lyder den beroligende bemærkning: “Allah ved, hvad de gør”. Flere af de øvrige kommentarer skærper modstillingen mellem de få retfærdige og de mange uvidende. Efter udsagnet om, at Allah gav Josef indflydelse i landet og indsigt i drøm-

10. I den bibelske fortælling bliver Jakob også blind: “[Hans] øjne var svækkede af alderdom, så han kunne ikke se” (1 Mos 48,10). Denne tilstand indtræder dog først lang tid efter genforeningen mellem far og søn, og ingen helbredelse finder sted.

metydning, følger kommentaren: “Allah sejrer i sin sag. Men de fleste mennesker har ingen viden” (v. 21b; jf. v. 68b). Og da Josef ved snilde viser sig overlegen, peger kommentatoren på den himmelske beskytter: “Vi hæver i rang, hvem Vi vil. Der findes en vidende over enhver med viden” (v. 76b).

3.2. Allahs rolle i fortællingen

En anden grundlæggende forskel er netop Allahs rolle i fortællingen. Et særkende ved den bibelske beretning er Guds tilbagetrukne rolle. Han handler sjældent direkte, men fremstår snarere som en himmelsk magt, der i det skjulte former historiens gang. Kun i en enkelt scene taler han direkte til Jakob (1 Mos 46,1-4). I Koranen er det anderledes. Her er det tydeligt Allah (“Vi”), som driver historien fremad. Han er ikke bare fortæller og til stede i kommentarsporet, men åbenbarer sig løbende og griber i afgørende momenter ind i fortællingen.

Det står klart for læseren allerede ved Josefs indledende drøm, at Allah har udvalgt ham. Han vil lære ham drømmetydningens kunst og beskytte ham. Da Josef ligger efterladt på bunden af den vandløse brønd, viser Allah sig for ham og indgyder ham nyt mod: “Du skal underrette [dine brødre] om denne deres sag engang, uden at de aner noget!” (v. 15). Allerede på så tidligt et tidspunkt i fortællingen giver Allah altså Josef vished om både redning fra brønden og fremtidigt gensyn med brødrene. Senere tydeliggør fortælleren, at Josefs forfremmelse både i egypterens hus og ved kongens hof skyldes Allah: “Således gav Vi Josef indflydelse/magt i landet” (v. 21, 56). Allah følger ham, giver ham dømmekraft og viden og hjælper ham med at stå imod kvindernes glødende begær: “For Vi ville afvende det onde og skamløse fra ham” (v. 24). Allah er dernæst direkte medvirkende i sagen om det forsvundne drikkebæger. Det er en listig manøvre, som “Vi udtænkte” (v. 76), fordi Josef efter landets lovgivning ellers ikke ville være i stand til at tilbageholde sin yngre bror.

Allahs aktive rolle spejler sig også i, at hans modstander – Satan – flere gange kommer på banen. Forbuddet mod at fortælle om herskerdrømmen til brødrene i begyndelsen af fortællingen begrundes med, at de så vil lægge listige planer mod Josef; “Satan er en åbenlys fjende af mennesket” (v. 5). Josef fremhæver til slut selv, at “Satan [har] sat

ondt blod mellem mig og mine brødre” (v. 100). Hadet og fjendeskabet mellem brødrene, der er en afgørende spænding i fortællingen, tilskrives derved direkte den himmelske modstander. Dennes giftige virke viser sig også efter tydningen af medfangernes drømme. Josef forbliver nemlig i fængslet, fordi Satan lader den benådede tjener glemme at fortælle sin herre om Josef (v. 42).

3.3. Skildringen af fortællingens hovedpersoner

En tredje grundlæggende forskel er skildringen af fortællingens hovedpersoner. Karaktererne i Bibelen gennemgår alle en tydelig udvikling og bliver beskrevet med stor dybde og sans for følelser og psykologi. I Koranen fremstår figurerne anderledes flade. De er nærmere uforanderlige modeller for retfærdighed og synd, og netop den skarpe modstilling mellem de gode og de onde er vigtigere end udviklingen af de enkelte karakterer (Firestone 2012). Josef og hans far er de vise og retskafne, mens brødrene er de onde og uvidende. Det er dernæst interessant, at kun Josef er navngivet hele vejen igennem. Jakob optræder mestendels blot som “fader”; kun tre gange omtales han som Jakob (v. 6, 68, 83). Brødrene er alle unavngivne.¹¹

Josef fremstilles som et forbillede for den muslimske læser eller tilhører og som et ideal for retskaffenhed. Han er Allahs tjener, sandfærdig, påpasselig og vidende. Fra barnsben er han blevet udvalgt af Allah. Sura 12 fremstiller i begyndelsen Josef som en lille tumling, der løber omkring og leger, og karavanens vandbærer, der finder ham i brønden, beskriver ham da også som en “dreng”. Det er dernæst slående, at han bliver bragt til den fremmede husholdning nærmere som et adoptivbarn end som en slave. Først i Egypten bliver han voksen og nærer begæret hos fruén i huset. Han ville faktisk også have begæret hende, hvis han ikke havde set Allahs advarende tegn. Men da også byens mange kvinder forguder ham, beder han lydigt sin himmelske Herre om at sætte ham i fængsel og derved fjerne ham fra deres list: “Fængslet er mig kærere end det, som de opfordrer mig til. Hvis ikke Du afvender deres kvindeliste fra mig, vil jeg føle attrå efter dem og blive en af de uvidende” (v. 33).

11. Senere islamisk tradition navngiver dog flere af brødrene og andre af de medvirkende i fortællingen; se Kaltner & Mirza 2018, 103.

I fængslet viser Josef sine evner i drømmetydning. Vi har førhen hørt, at Allah selv vil lære ham at tyde fortællinger. Medfangerne beder imidlertid om hjælp, fordi de betragter ham som “en af dem, der handler godt” (v. 36). Det antyder, at Josef i deres øjne har fået sine evner som løn for lydighed mod Allah. Det er anderledes i Bibelen. Her fastslår Josef gang på gang, at alene Gud tyder drømmen, og at han blot er formidler af udlægningen (1 Mos 40,8; 41,15-16). I Sura 12 benytter Josef som nævnt også lejligheden til at prædike for sine medfanger om “den rette religion”. Indholdet afspejler – og legitimerer – kernen i Muhammeds monoteistiske tro: Allah er én og skal tjenes alene, mens alle andre guder er tomme og selvopfundne navne (jf. epilogens formaning i v. 108: “Sig: ‘Dette er min vej. [...] Jeg er ikke en af dem, der sætter andre ved Hans side’”).

I Bibelens skildring har Josef et rigt følelsesliv. Han klager ulykkeligt i cisternen (1 Mos 42,21), og han græder ved genforeningen med sin familie (1 Mos 43,30-31; 45,14-15; 46,29). Sura 12 melder intet om sådanne reaktioner. En mulig ængstelse over ukendt fremtid på bunden af brønden bliver hurtigt manet til jorden af Allahs åbenbaring (v. 15), og Josef afslører ingen følelser ved genforeningen med brødrene. Han vil blot ikke bebrejde dem, fordi Allah tilgiver dem. Der er dernæst ingen tegn på, at han som i Bibelen tilpasser sig den egyptiske kultur. Det er tværtimod Josef, der frimodigt kræver af kongen at få tildelt ansvaret over landets forrådskamre (v. 54). Han ærer til slut sine forældre ved at hæve dem til tronen og bryder selv ud i en overstrømmende lovprisning af Allah. Den afsluttende bøn emmer af den retskafnes ydmyghed: “Kald mig bort som en, der overgiver sig [dvs. en muslim], og sæt mig blandt de retfærdige!” (v. 101). Han vil dø som muslim.

Fader Jakob er ligesom Josef på de godes side. Han skælder ikke Josef ud over drømmen, for som profet kender han til dens betydning; det ved han fra Allah. Ligesom Josef har han indsigt i de skjulte ting, og deres fælles hemmelighed om drømmen knytter dem blot tættere sammen. Jakob er ganske vist bange for at sende Josef afsted med brødrene, men da de siden påstår, at han er blevet spist af en ulv, er reaktionen forbløffende. I Bibelen er Jakobs svar hjertegribende. Han flænger sine klæder, sørger i lang tid og frasiger sig familiens trøst med ordene: “I sorg vil jeg gå ned i dødsriget til min søn” (1 Mos 37,35). I Sura 12 reagerer Jakob derimod med en klippefast tro på, at Josef stadig er i live:

“Nej! I har indbildt jer noget. Derfor: Smuk tålmodighed! Allah er den, som jeg må bede om hjælp mod det, I siger!” (v. 18). Med samme ord nægter han siden at tro på anklagen om, at den yngste søn skulle have stjålet det kongelige drikkebæger (v. 83). En lignende forskel i persontegningen ses i Jakobs reaktion på meddelelsen om, at Josef rent faktisk er i live. I Bibelen står hans hjerte stille af lykke, og han kan slet ikke tro det (1 Mos 45,26). I Sura 12 modtager han budskabet med en vis form for overlegenhed: “Sagde jeg ikke til jer: ‘Jeg ved fra Allah, hvad I ikke ved?’” (v. 96).

Brødrene repræsenterer de onde og uvidende. I Bibelen optræder de indimellem også mere som en gruppe end som enkeltindivider. Fortællingen i Første Mosebog tilføres alligevel dybde ved, at flere af dem skiller sig ud fra mængden. Fire er navngivet. Ruben, storebroren, er anføreren, der indledningsvis forhindrer det planlagte drab på Josef. Simeon fængsles i Egypten, mens de øvrige vender hjem. Benjamin er den yngste bror, Jakobs nye favorit. Juda spiller den største rolle blandt brødrene: Han tilskynder til salget af Josef til købmændene; han overtaler Jakob til at lade Benjamin rejse med ned til Egypten; og endelig er det hans store bøn og vilje til selvopofrelse (1 Mos 44,18-34), der bevæger Josef til afsløring og forsoning.

Sådan er det ikke i Koranen. Ingen af brødrene har navne, og vi hører intet om deres antal. De fremstår som “en samlet flok” (v. 8), og skiller en af dem sig lejlighedsvis ud, sker det som “en af dem” eller “den ældste”. Selv Benjamin er ikke navngivet, men optræder blot i formuleringen “Josef og hans broder” eller “en broder, I har”. Det særlige bånd mellem Josef og hans lillebror viser sig ved, at Josef faktisk afslører sin identitet over for ham, allerede første gang de mødes: “Da [brødrene] trådte ind til Josef, trak denne sin broder til side. Han sagde: ‘Jeg er din broder. Du skal ikke græmme dig over det, de har gjort’” (v. 69). Det sker som bekendt ikke i Første Mosebog, men til gengæld fremhæves Benjamin ved måltidet i Josefs hus ved at få fem gange så meget som de øvrige brødre (1 Mos 43,34).

I Koranen er Josefs brødre generelt skildret mere ondskabsfulde og udspekulerede end i Bibelen. Kilden til jalousi er den samme, nemlig Jakobs kærlighed til Josef (og hans broder), men omstændighederne for overfaldet på ham er forskellige. I Første Mosebog forekommer brødrenes indfald nærmest spontant, da de i det fjerne ser den yngre

bror nærme sig. I Koranen ligger planen derimod klar, allerede *før* de spørger Jakob om lov til at tage Josef med sig på tur. Og de vil ganske kynisk bare efterlade Josef på bunden af brønden, så hans overlevelse afhænger af tilfældigt forbipasserende. De er dertil ret uopfindsomme, når de som påskud for den forsvundne Josef blot gentager Jakobs bange anelser om, at en ulv har spist ham! Et andet tegn på brødrenes koldblodighed er deres reaktion, da de hjemvendt efter første rejse genfinder deres handelsvarer i sækkene. I Sura 12 glæder de sig: "Hvad kan vi ønske mere?" (v. 65). I Bibelen reagerer brødrene derimod med frygt: "Da sank hjertet i livet på dem, og de så forfærdede på hinanden. 'Hvad har Gud dog gjort mod os?' sagde de" (1 Mos 42,28). Da kongens drikkebæger er blevet fundet i den yngre brors oppakning, vidner brødrenes svar i Koranen ikke om megen opbakning: "Hvis han har stjålet; – en broder, som han har, har tidligere stjålet!" (v. 77). De beder dog alligevel Josef om at tage "én af os" i stedet for ham af hensyn til deres gamle far, og trods Josefs afvisning af deres bøn forbliver den ældste frivilligt tilbage.

En sidste og markant forskel i skildringen af brødrene er i forbindelse med afsløringen af Josefs identitet. I bibelfortællingen er det tydeligvis en grundtanke, at forsoningen først er mulig, efter at brødrene har ændret sig (von Rad 1972, 322-324). Et forvandlet sind viser sig netop i Judas lange tale, hvor han, der før solgte Josef til slaveri, nu er rede til at selv at blive slave for at skåne sin bror. Sådan er det ikke i Koranen. De beder ganske vist om almisse til deres sultende folk, lige inden Josef afslører, hvem han er. Men der er intet, der tyder på, at de har bevæget ham. Han er derimod moraliserende: "Jeg er Josef, og dette er min broder. Allah har vist os godhed. Om nogen er gudfrygtig og udholdende; – Allah ikke lade lønnen gå tabt for dem, der handler godt" (v. 90). Brødrenes svar har nærmest karakter af ærgrelse eller resignation: "Allah har foretrukket dig frem for os. Vi forsyndede os" (v. 91). En egentlig omvendelse anes dog i brødrenes henvendelse til deres far: "Tilgiv os vore synder! Vi har fejlet" (v. 97). Den retskafne Jakob peger videre hen på Allah: "Jeg vil bede min Herre tilgive jer. Han er Den Tilgivende og Den Barmhjertige" (v. 98; jf. v. 92). Der er nok en teologisk pointe i, at versene i den grad undlader at nævne faderens og Josefs tilgivelse, men i stedet for fremhæver de tos fromme bøn til

Allah om, at Han skal tilgive dem. Da brødrene er taget til nåde, følger de med forældrene til Egypten og falder ned for Josef i tilbedelse.

Samlet set skildres Josef altså som den ideelle muslim, der afstår fra verdens begær og viljefast holder sig til de retfærdiges smalle sti. Jakob er en rettroende og standhaftig profet snarere end en ængstelig far, og brøderene er de uvidende skurke, som alene ved Allahs tilgivelse bliver rensset for deres ugerninger.

3.4. Det himmelske forsyn

En fjerde grundlæggende forskel er måden, hvorpå tanken om det himmelske forsyn udfolder sig. I Sura 12 er Allahs forsyn tæt knyttet til Josefs indledende drøm og den afsluttende udlægning af den. Denne tematiske ramme angiver en slags teologisk program for fortællingen som helhed: Allah virkeliggør sin plan i Josefs historie (Raeder 1966, 177). Det er tydeligt allerede i Jakobs svar på sønnens drøm: “Således *udvælger* din Herre dig og lærer dig at tyde fortællinger. Han vil fuldkommengøre sin nåde over dig og over Jakobs folk” (v. 6). Flere af de kommentarer, som undervejs afbryder fortællingen, søger som nævnt netop at minde tilhøreren om Allahs særlige beskyttelse af Josef.

Da brødrene til slut kaster sig ned for Josef, forstår han selv, at dette er virkeliggørelsen af hans barndomsdrøm: “Min Herre har gjort den til sandhed” (v. 100). Han slår samtidig fast, at det var Allah, som fik ham ud af fængslet og ud af ørkenen, hvor brødrene havde efterladt ham i brønden. Ifølge Josefs udsagn er Allah “skarpsindig”, det arabiske ord *latîf*, som kun bruges i forbindelse med Gud. Han kan ved list og snedige manøvrer opnå det, han ønsker, netop eksemplificeret i Josefs omskiftelige tilværelse. Denne udlægning fremstår ganske vist som et tilbageblik, hvor Josef efter ophøjelsen forstår sin livshistorie i lyset af Allahs udvælgelse. Ikke desto mindre har dette jo været åbenlyst fra fortællingens begyndelse, hvor Jakob – og gennem ham Josef – allerede godt er klar over, hvordan historien vil forme sig. Patriarken kender som profet til de fremtidige hændelser, som for andre forbliver skjulte.

Det himmelske forsyn er i Første Mosebog også i første omgang møntet på Josef. Fortællerstemmen meddeler efter hans ankomst til Egypten: “Jahve var med Josef, så han havde lykken med sig” (1 Mos

39,2). Denne støtte er årsag til Josefs forfremmelse i Potifars hus. Samme mønster gentager sig, efter at Josef uretmæssigt er kommet i fængsel. Fortællerstemmen meddeler atter: “Men Jahve var med Josef og viste ham godhed og lod ham finde yndest i arrestforvarerens øjne” (1 Mos 39,21). Det er dog i begge situationer kun læserne, der har adgang til denne viden om Guds særlige beskyttelse; Josef må tilsyneladende selv slutte sig til den.

Forsynstanken er dernæst til stede i Josefs tydning af de forløbne begivenheder. Familiestriden, bortførelsen til Egypten og den verdensomspændende sultkatastrofe kædes sammen og udlægges i lyset af et dybere sigte. Efter genforeningen siger Josef til brødrene “Gud har sendt mig i forvejen til livets opretholdelse [...] Gud sendte mig i forvejen for at holde jer i live som en rest i landet og lade jer overleve i stort antal. Det er ikke jer, der har sendt mig hertil, men Gud” (1 Mos 45,5-8). Fortællingens afsluttende kapitel gentager denne teologiske pointe i en kortere form: “I udtænkte ondt imod mig, men Gud vendte det til det gode. Han ville gøre det, der nu er sket: holde mange mennesker i live” (1 Mos 50,20). Der er flere interessante elementer i disse udlægninger. For det første er de udtryk for Josefs egen tydning eller *fortolkning* af det skete; han har ikke som i Koranen adgang til guddommelige åbenbaringer, der udstyrer ham med særlig indsigt i historiens gang.

For det andet indgår beskyttelsen i en større sags tjeneste, nemlig at sikre hans families overlevelse under den livstruende hungersnød; dette motiv spiller ingen større rolle i Sura 12, ligesom hungersnøden kun optræder direkte i udlægningen af kongens drøm (v. 46-49) og på nær et enkelt sted (v. 89) må forudsættes i resten af fortællingen. For det tredje har dette overlevelsesmotiv en langt dybere klangbund i den bibelske udgave (von Rad 1972, 327). Redningen af Josef og hans familie er ikke bare redningen af en tilfældig gruppe mennesker; det er redningen af Guds udvalgte folk, den hellige rest. Det har igen at gøre med Joseffortællingens frelseshistoriske placering efter forjættelsen til patriarkerne og før udfrielsen af Egypten. Dette bredere perspektiv mangler af gode grunde i Koranen. Interessen samler sig derimod om enkeltindividet Josef og hans betydning som forbillede for retskafne muslimer.

4. Sammenfatning

Selvom handlingsforløbet overordnet set er det samme, så tjener historien om Josef og hans brødre ret forskellige formål i Bibelen og i Koranen. I Det Gamle Testamente indgår fortællingen som et led i den bibelske frelseshistorie, hvor Josef og hans families ophold i Egypten sikrer overlevelsen af Guds udvalgte folk. I Sura 12 har denne større historie ingen relevans; interessen hviler derimod på Josef som et klogt og retfærdigt enkeltindivid, et moralsk forbillede til efterfølgelse, og på Allah som den, der med viden former historiens gang. Fortællingen i Første Mosebog har netop karakter af *fortælling* med en helstøbt handling, spændingsfyldte dialoger og sans for karakterernes dybde og flertydige identitet. Det er anderledes i Koranen, hvor fortællingen parafraseres eller udlægges og nærmere fremstår som didaktisk-teologisk opbyggelseslitteratur.

I min oversigt over handlingen i Første Mosebog præsenterede jeg tre bærende temaer: familiestrid, social opstigning og far-søn-forholdet. Disse temaer kan sagtens genfindes i Sura 12 til trods for dens knappe og didaktiskprægede form. Temaerne udfolder sig dog på en anderledes måde. Striden mellem brødrene næres af den samme kilde til jalousi, nemlig Jakobs kærlighed til Josef, og ondskaben hos dem er om muligt forstærket. Den langsomme forvandling af deres forhærdede sind, som i Første Mosebog muliggør forsoningen, er imidlertid erstattet af en afsluttende appel om tilgivelse, og det er uvist, om en fuldstændig genforening egentlig finder sted. I skildringen af Josefs karrierevej nedtoner Koranen hans fornedrede status og gør derved hans sociale opstigning mindre iøjnefaldende. Han bliver bragt til egypterens hus snarere som et adoptivbarn end som en slave; han bliver ikke uretmæssigt dømt til fangenskab, men vælger det selv; og han påbyder selv kongen at udnævne ham til førsteminister. Josef fastholder hele vejen igennem sin suverænitet og handlekraft, og hans identitet som retfærdig muslim bliver aldrig udfordret af opholdet i en fremmed kultur. Adskillelsen mellem far og søn danner rammen om fortællingen, men den bliver aldrig kritisk eller hjerteskræende som i Første Mosebog. Som profet ved Jakob nemlig, at Josef lever, og sammen med sønnen deler han hemmeligheden om hans guddommelige udvælgelse og beskyttelse.

Synet på mennesket i skildringen af karaktererne er også forskelligt. I Koranens fremstilling optræder de medvirkende som rollemodeller, de gode mod de onde, og udviklingen af deres identitet ligger uden for sigtet med at fortælle historien; bag det hele virker Allah som den alvidende, absolutte og uforanderlige suverænitet (jf. kommentarsporet). Første Mosebog derimod tillader flere nuancer eller sprækker i skildringen af hovedfigurerne, som alle ændrer sig i løbet af fortællingen. I Sura 12 finder man til gengæld nuancerne andre steder. Det gælder særligt i den levende og komiske beskrivelse af husfruens begær og byens kvinders henrykkelse over Josefs skønhed.

5. Litteratur

- Abdel Haleem, M.A.S., 1990, 'The Story of Joseph in the Qur'an and the Old Testament', *Islam and Christian-Muslim Relations* 1, 171-191.
- Afsar, A., 2006, 'Plot Motifs in Joseph/Yūsuf Story: A Comparative Study of Biblical and Qur'anic Narrative', *Islamic Studies* 45, 167-189.
- Ebach, J., 2007, *Genesis 37-50*, Herders theologischer Kommentar zum Alten Testament, Freiburg: Herder.
- Firestone, R., 2012, 'Yūsuf', i *Encyclopaedia of Islam, Second Edition*, red. P. Bearman m.fl., Brill Online Reference Works, set 12. 2. 2019.
- Hämeen-Anttila, J., 1991, 'We Will Tell You the Best of Stories': A Study of Sura XII', *Studia Orientalia* 67, 7-32.
- Kaltner, J. og Y.Y. Mirza, 2018, *The Bible and the Qur'an: Biblical Figures in the Islamic Tradition*, London m.fl.: Bloomsbury T&T Clark.
- Mir, M., 1986, 'The Qur'anic Story of Joseph: Plot, Themes, and Characters', *The Muslim World* 76, 1-15.
- Müller, M., 2012, 'Koranen som "bibelsk genskrivning"', i *Bibelske genskrivninger*, red. J. Høgenhaven og M. Müller, Forum for Bibelsk Eksegese 17, København: Museum Tusulanums Forlag, 377-412.
- Poulsen, F., 2021, 'Novellerne: Joseffortællingen, Ruths Bog, Esters Bog og Jonas' Bog', i *Gud og os. Teologiske læsninger af Det Gamle Testamente i det 21. århundrede*, red. A.K.d.H. Gudme og J. Dietrich, København: Bibelselskabets Forlag, 327-345.
- Poulsen, F., 2022, *Josef og brødrene. En lille bog om det store familiedrama i Første Mosebog*, Teologisk Folkebibliotek, København: Forlaget Vandkunsten.

- von Rad, G., 1972, *Der erste Buch Mose: Genesis*, 9. udgave, Das Alte Testament Deutsch 2/4, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Raeder, S., 1966, 'Die Josephsgeschichte im Koran und im Alten Testament', *Evangelische Theologie* 26, 169-190.
- Römer, Th., 2015, 'The Joseph Story in the Book of Genesis: Pre-P or Post-P?', i *The Post-Priestly Pentateuch: New Perspectives on Its Redactional Development and Theological Profiles*, red. F. Giuntoli og K. Schmid, Forschungen zum Alten Testament 101, Tübingen: Mohr Siebeck, 185-202.
- Schipper, B.U., 2018, 'Joseph, Ahikar, and Elephantine: The Joseph Story as a Diaspora Novella', *Journal of Ancient Egyptian Connections* 18, 71-84.
- Schmid, K., 2002, 'Die Josephsgeschichte im Pentateuch', i *Abschied vom Jahwisten. Die Komposition des Hexateuch in der jüngsten Diskussion*, red. J.C. Gertz, K. Schmid og M. Witte, Beihefte zur Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft 315, Berlin: de Gruyter, 83-118.